

MARY BEARD

POMPEII

VIAȚA UNUI ORAȘ ROMAN

Traducere din engleză de
Mihnea Gafița

TREI

Editori:

SILVIU DRAGOMIR

VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:

MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactare:

DANIEL EBERHAT

Director producție:

CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:

GABRIELA ANGHIEL

Corectură:

OANA APOSTOLESCU

IRINA BOTEZATU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BEARD, MARY

Pompeii: viața unui oraș roman / Mary Beard; trad. din engleză și note de Mihnea Gafița. -

București: Editura Trei, 2019

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-40-0623-3

I. Gafița, Mihnea (trad.)

94

Titlul original: *Pompeii. The Life of a Roman Town*

Autor: Mary Beard

Copyright © Mary Beard, 2008

Originally published in English by Profile Books.

Copyright © Editura Trei, 2019

pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

CUPRINS

Planul oraşului / 6

Introducere / 9

CAPITOLUL I. Viaţa într-un oraş străvechi / 37

CAPITOLUL II. Viaţa străzii / 68

CAPITOLUL III. Casă şi cămin / 101

CAPITOLUL IV. Pictură şi decoraţiuni / 146

CAPITOLUL V. Meserii: brutar, bancher şi
producător de *garum* / 182

CAPITOLUL VI. Cine conducea oraşul? / 223

CAPITOLUL VII. Plăcerile trupului: mâncare, vin, sex şi băi / 256

CAPITOLUL VIII. Jocuri şi distracţii / 297

CAPITOLUL IX. Un oraş plin de zei / 326

Epilog. Oraşul morţilor / 363

O vizită / 368

Lecturi suplimentare / 371

Mulţumiri / 399

Listele ilustraţiilor / 401

Index / 411

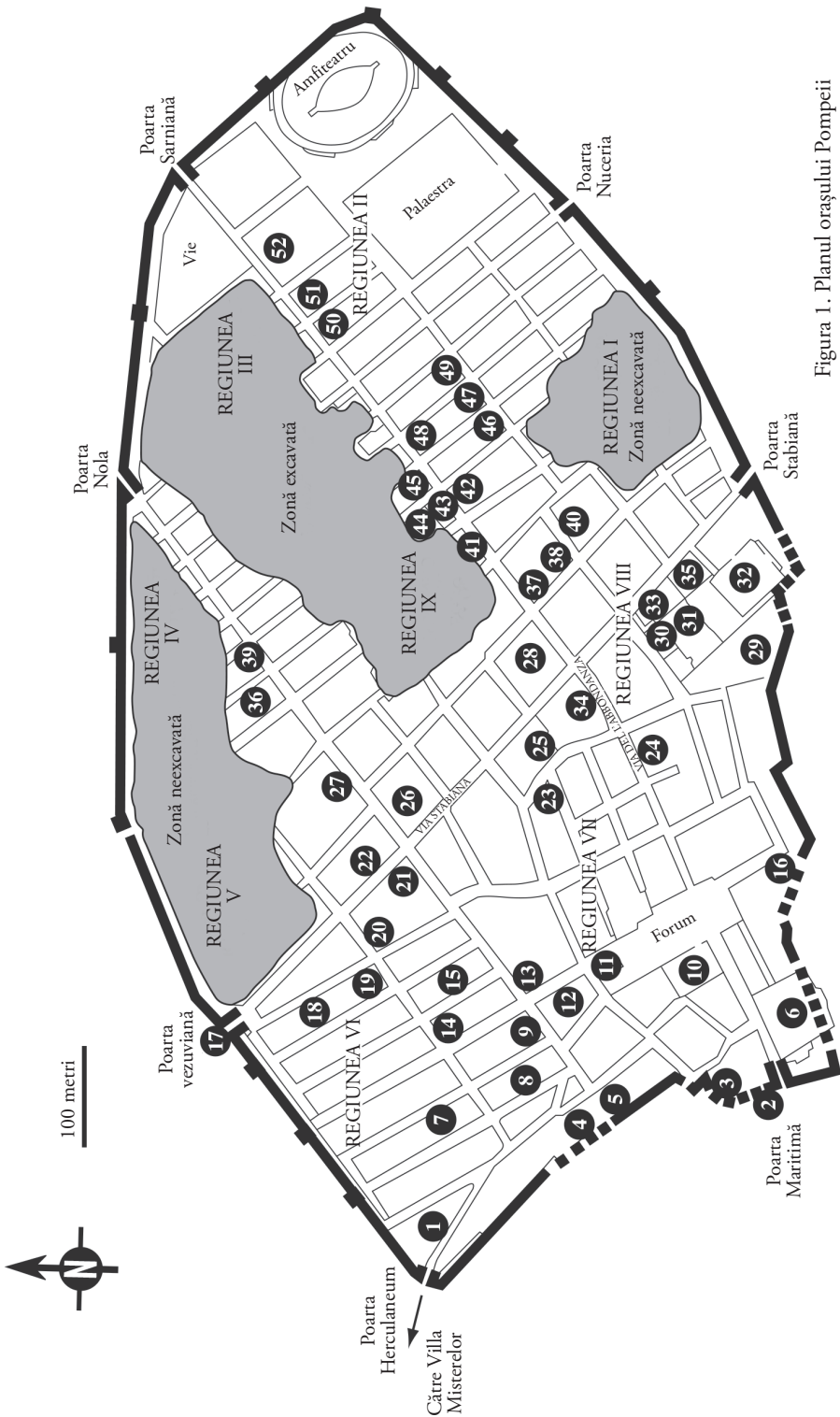

Figura 1. Planul oraşului Pompeii

Legende

CASE

- 22 Casa lui Aramantus — *z.* Cărciuma lui Aramantus
37 Casa lui Lucius Caecilius Lucundus (VI.26)
38 Casa lui Casca Longus (I.6.11)
Casa Ceilor (I.6.15)
Casa Îndrăgostiților Caști — *z.* Brutăria Îndrăgostiților Caști
24 Casa Doctorului (VIII.5.24)
34 Casa lui Epidius Rufus (IX.1.20)
7 Casa Coloanei Ernuce (VI.5.17-18)
5 Casa lui Fabius Rufus (VII.16 [ins.occ.], 22)
15 Casa Faunului (VI.12.2)
4 Casa Brăjării de Aur (VI.17 [ins.occ.], 42)
42 Casa Statuetei Indiene (I.8.5)
45 Casa lui Iulius Polybius (IX.12.1-3)
36 Casa lui Marcus Lucretius Fronto (V.4a)
40 Casa lui Menandru (I.10.4)
50 Casa lui Octavius Quartio (III.2.2)
21 Casa lui Orfeu (VI.14.20)
44 Casa Zugravilor la Lucru (IX.12)
18 Casa Prințului de Neapole (VI.15.7-8)
9 Casa Poetului Tragic (VI.18.3-5)
27 Casa cu *Fricidium* (V.2.4)
3 Casa lui Umbricius Scaurus (VII.16 [ins.occ.], 12-15)
48 Casa Venerii în Costum de Baie (I.11.6)
1 Casa Vestalelor (VI.1.7)
19 Casa Veturilor (VI.15.1)
8 *Insula Arianana Polliana* (VI.6)
52 *Prædia* (Domeniul/Moșia) lui Felix (II.4.2)

CÂRCIUMI, HANURI, INCINTE COMERCIALE

- 43 Brutăria Îndrăgostiților Caști (IX.12.6)
46 Cărciuma lui Amaratantus (I.9.11-12)
41 Cărciuma lui Asellina etc. (IX.11.12)
47 Cărciuma lui Euxinus (I.XI.10-11)
14 Cărciuma de pe *Via di Mercutio* (VI.10.1)
20 Cărciuma lui Salvius (VI.14.36)
25 Cărciuma lui Sirtius (VII.1.44-45)
23 Bordel (VII.12.18-20)
49 Prăvălia de *garum* (I.12.8)
- ALTE CLĂDIRI PUBLICE ETC.
Penru clădirile din jurul Forului, *z.* Figura 14
35 Teatrul Aoperit
31 Teatrul Mare
32+39 Barăci/cazărni ale gladiatorilor
17 Castelul de apă
- TEMPLE
10 Templul lui Apollo
13 Templul Fortunei Augusta
30 Templul zeiței Isis
11 Templul lui Iupiter, al Lunonei și Minervei
29 Templul Minervei și al lui Hercule (Forul Triunghiular)
6 Templul Venerii
33 Templul lui Iupiter *Meitichios*

TERMINE

- 26 Terme Centrale
12 Termele din For
16 Terme Sarmiene
28 Terme Stabiane
2 Terme Suburbane

INTRODUCERE

Viața întreruptă

La primele ore ale dimineții zilei de 25 august 79 e.n., ploaia de piatră ponce care se abătuse asupra orașului Pompeii s-a mai rărit. A părut un moment numai bun în care să părăsești orașul și să-ți încerci norocul către zone mai sigure. Un grup eterogen, de peste douăzeci de fugari, care se adăpostiseră în interiorul zidurilor câtă vreme revărsarea nimicitoare fusese la cote maxime, a riscat s-o ia către una dintre porțile dinspre răsărit ale orașului, sperând să găsească o ieșire și să scape din raza de acțiune a bombardamentului vulcanic.

Alți câțiva încercaseră aceeași rută, cu câteva ore mai devreme. O pereche fugise, luându-și doar o cheiță (cei doi sperau, probabil, ca într-o bună zi să se întoarcă la ce va fi descuiat ea — casă, apartament, cuțar sau casă de bani) și o lampă de bronz (*v.* Ilustrația 1). Lampa cu greu ar fi putut risipi întunericul nopții și al norului de reziduuri vulcanice. Dar era un obiect scump și la modă, turnat în forma unui cap de negru african — o aluzie la formele deconcertante (pentru noi) de inventivitate cu care adeseori ne întâlnim la Pompeii. Cei doi, însă, n-au scăpat cu viață. Copleșiți de ploaia de piatră ponce, ei au fost găsiți în 1907 chiar acolo unde căzuseră, lângă unul dintre mormintele grandioase care flancau drumul acesta, ca și pe altele, de ieșire din oraș. De fapt, s-au prăbușit în vecinătatea monumentului generos al unei femei care murise cu vreo cincizeci de ani mai înainte, o anume Aesquillia Polla, nevasta

unui Numerius Herennius Celsus. La doar 22 de ani (cum încă se mai poate citi inscripționat în piatră), aceasta trebuie să fi avut, ca vârstă, nici jumătate din anii soțului ei bogat, membru al uneia dintre cele mai prestigioase familii pompeiene, care fusese ofițer în armata romană și de două ori ales în cea mai înaltă funcție a guvernării urbane locale.

1. Lămpile de mici dimensiuni, în forme de capete (sau picioare) umane, erau considerate șic în secolul I e.n. Aici, uleiul se turna prin gaura din fruntea personajului și flacăra îi ardea prin cea de la gură. Cu tot cu petalele care formează mânerul, lampa avea o lungime de numai 12 centimetri.

Stratul de piatră ponce se ridicase deja la o înălțime de un metru, când al doilea grup a decis că era cazul să-și caute scăparea în aceeași direcție. Înaintarea se desfășura lent și dificil. Majoritatea fugarilor erau bărbați tineri, mulți neducând cu ei nimic, fie pentru că nu mai aveau nimic de luat, fie pentru că nu mai puteau ajunge la lucrurile de valoare pentru ei. Unul fusese precaut și se înarmase cu un pumnal într-o teacă elegantă (mai avea încă o teacă asupra lui, dar goală, probabil fiindcă pierduse arma ținută acolo sau i-o împrumutase cuiva). Cele câteva femei din grup tot mai aveau câte ceva. Una ducea o statueta de argint, reprezentând-o pe zeița Fortuna (cu alte cuvinte, „Norocul”) așezată pe un tron, plus inele de aur și argint, cât să-i acopere toate degetele de la o mână (dintre care unul avea un mic falus de argint atașat de un lănțișor, poate pe post de amuletă aducătoare de noroc, iar altul — un obiect cu care ne vom întâlni frecvent pe parcursul acestei cărți). Alte femei aveau micile lor comori de fleacuri prețioase: o cutie de argint pentru doctorii, un mic soclu pentru o statueta (care lipsește) și câteva chei, toate îndesate într-o pungă de material textil; o casetă de lemn pentru bijuterii, conținând un colier, cercei, o linguriță de argint — plus alte chei. Câțiva oameni luaseră cu ei ce bani avuseseră la îndemână. Unii — doar niște mărunțiș smuls la întâmplare; alții — atâția bani câți pususeră deoparte acasă, dacă nu cumva erau, de fapt, încasările prăvăliei lor. Dar nu mulți, în tot cazul. Trăgând linie și adunând, tot

grupul abia dacă ar fi adunat 500 de sesterți — ceea ce însemna, la prețuri pompeiene, echivalentul unui singur catâr.

Câțiva din acest al doilea grup au ajuns ceva mai departe față de perechea dinaintea lor. Vreo cincisprezece au ajuns până la următorul monument grandios de pe marginea drumului, situat la o distanță de douăzeci de metri — mormântul lui Marcus Obellius Firmus — când au fost spulberați de ceea ce astăzi denumim „răbufnirea piroclastică“ a muntelui Vezuviu, o combinație ucigătoare, incandescentă, de gaze, resturi vulcanice și rocă topită, care circula cu o viteză amețitoare și din fața căreia nimeni și nimic n-ar fi putut scăpa. Trupurile lor au fost găsite, unele, contopite cu niște crengi de care păreau să se țină încă. Poate că aceia mai agili dintre membrii grupului se refugiaseră lângă arborii din jurul mormintelor, într-o încercare deznădăjduită de-a se salva; mai probabil este, însă, că valul piroclastic de la care li s-a tras moartea fugarilor a și prăvălit peste ei copaci aduși din amonte.

2. Mulajele de ghips făcute după trupurile victimelor ne reamintesc de umanitatea lor — că erau niște oameni, adică, exact ca noi. Acest mulaj memorabil, înfățișând un om aflat în pragul morții, cu capul prins între mâini, a fost așezat la păstrare într-un spațiu de depozitare al sitului arheologic. În prezent, pare să-și deplângă prizonieratul.

Mormântul lui Obellius Firmus pare să fi avut o soartă mai bună. Era, și el, o figură prominentă a orașului Pompeii, care murise cu câteva decenii înainte — suficient de multe, pentru ca laturile monumentului său funerar să fi fost utilizate ca panouri de afișaj locale. Încă mai putem citi pe ele reclamele unor spectacole cu gladiatori și o mulțime de scrijelituri ale unor pierde-vară de prin cimitire: „Salut, Issa, de la Habitus“; „Occasus, te

salută Scepsinianus“ și-așa mai departe. (Pare-se că amicii lui Habitus i-au răspuns, adăugând un ditamai falus cu tot cu testicule și mesajul: „Salut, Habitus, de la colegii tăi de pretutindeni“.) Mai sus, deasupra intrării, epitaful formal al lui Obellius Firmus proclama că înmormântarea lui fusese plătită de consiliul local și costase 5 000 de sesterti — plus încă o mie de sesterti adăugați de alte oficialități locale, pentru tămâie și „un scut“ (probabil, un portret figurat pe un scut, care era o înfățișare monumentală, tipic romană). Altfel spus, unele cheltuieli funerare se ridicau și la de zece ori mai mult decât reușiseră toți membrii aceluia grup de fugari să adune în grabă, în tentativa lor de a-și salva existența fugind. Pompeii, era, deci, un oraș de bogați și de săraci deopotrivă.

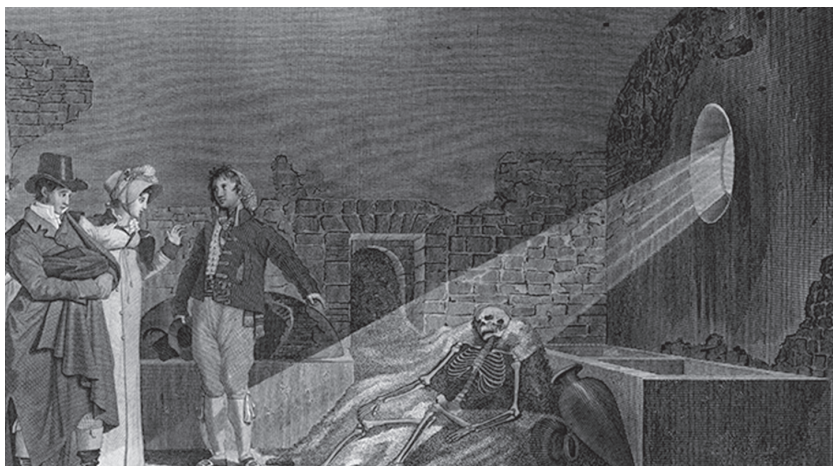
3. Vreo posesiune prețioasă a cuiva?
Figurina de față, făcută din chihlimbar de culoare roșie de la Marea Baltică și reprezentând o persoană îndesată, a fost găsită la unul dintre fugarii ghinionști. Având numai 8 centimetri înălțime, probabil că era menită să înfățișeze unul dintre personajele caracteristice ale mimei romane, distracție foarte răspândită la Pompeii (v. pagina 302).

Putem reconstitui multe alte povestioare cu tentative de fugă. Aproape patru sute de trupuri au fost descoperite în straturile de piatră ponce și în jur de șapte sute în rămășițele de-acum solidificate ale valului piroclastic — multe dintre acestea readuse în actualitate cu brio, chiar în postura din momentul morții, prin tehnica inspirată, inventată în secolul XIX, de a umple cu pastă de ipsos acel spațiu lăsat liber de carnea și veșmintele lor descompuse, scoțând astfel la iveală tunicile șifonate, fețele suferinde și expresia sinistră de pe chipurile victimelor (v. Ilustrația 2). Un grup de patru, găsit pe o străduță din apropierea Forului, era, probabil, o întregă

familie, care încerca să-și afle scăparea. Tatăl mergea în față, un bărbat voinic, cu sprâncene mari și stufoase (cum dezvăluie mulajul din ghips). Își trăsese mantaua peste cap, ca să se protejeze de cenușa și de resturile care cădeau, și ducea cu el câteva bijuterii din aur (un inel simplu și mai mulți cercei), câteva chei și, în cazul de față, o sumă rezonabilă de bani, care se ridica la 400 de sesterți. Îl urmau cele două fete, iar mama încheia formația. Femeia își ridicase poalele rochiei, ca să-i vină mai ușor să umble, și ducea într-un săculeț mai multe lucruri de valoare din gospodărie: argintăria familiei (câteva linguri, o pereche de pocale, un medalion cu chipul zeiței Fortuna, o oglindă) și o figurină îndesată, care înfățișa un băiețel înfășurat într-o manta, cu picioarele dezgolite ieșindu-i în afară (v. Ilustrația 3). Este o lucrare nefasonată, dar e făcută din chihlimbar, care trebuie să fi călătorit multe sute de kilometri, de la cel mai apropiat loc de unde va fi provenit, din zona Balticii — așa se explica și valoarea lui materială.

Alte descoperiri vorbesc despre alte vieți. De exemplu, medicul care a fugit ținându-și strâns la piept cutia cu instrumentarul, dar a fost surprins de răbufnirea mortală în timp ce traversa *palaestra* (locul deschis, vast, sau spațiul pentru exerciții fizice) de lângă Amfiteatru, îndreptându-se către una dintre porțile sudice ale orașului; sau sclavul găsit în grădina unei case mari din centrul orașului, a cărui capacitate de mișcare era, cu siguranță, serios afectată de cătușele de fier pe care le avea la glezne; sau preotul zeiței Isis (poate să fi fost și un simplu servitor al templului), care făcuse o bocceluță cu câteva dintre obiectele de preț din templu, ca să le ia cu el unde fugea, dar n-a reușit să parcurgă mai mult de cincizeci de metri, că și el a fost ucis. Și-apoi, bineînțeles, era și doamna cu nenumărate bijuterii, găsită într-una dintre camerele din cazarma gladiatorilor. Despre ea s-a tot scris, ca fiind o frumoasă ilustrare a înclinației femeilor din clasele de sus romane către corpurile tonifiate și bronzate ale luptătorilor din arenă. Aici, s-ar părea că era vorba despre una dintre ele, prinsă unde nu trebuia, când nu trebuia, cu adulterul expus privirilor indiscrete ale istoriei. De fapt, se poate la fel de bine să fi fost o scenă mult mai nevinovată decât s-ar zice la o primă vedere. Aproape cert, femeia nu venise deloc la o întâlnire amoroasă, ci se refugiase în cazarmă, când nu mai putuse înainta în tentativa ei de a fugi din oraș. Cel puțin, dacă într-adevăr își dăduse *rendez-vous* cu amoresul, venise la întâlnire cu alte șaptesprezece femei și cu câțiva câini — rămășițele tuturor acestora fiind găsite într-una și aceeași încăpere minusculă.

Trupurile morților de la Pompeii au constituit, de la bun început, una dintre cele mai elocvente imagini — și atracții — ale orașului distrus. În cursul excavațiilor timpurii, din secolele XVIII și XIX, acestea erau „descoperite“ convenabil, în prezența unor capete încoronate și a unor demnitari veniți în vizită (v. Ilustrația 4). Călătorii din vremea romantismului deveneau exaltați numai la gândul dezastrului crunt care se abătuse asupra bietelor suflete ale căror rămășițe pământești le priveau, ca să nu mai vorbim despre reflecțiile cu caracter mai general, despre fragilitatea existenței umane, pe care le inspira întreaga experiență. Hester Lynch Piozzi — scriitoarea engleză care și-a datorat numele de familie căsătoriei cu un profesor de muzică italian — a surprins bine (și parodiat vag) aceste reacții, după ce a vizitat și ea situl arheologic, în 1786: „Cât de îngrozitoare sunt gândurile pe care o asemenea priveliște le evocă! Și cât de oribilă certitudinea că o scenă s-ar putea repeta întocmai, chiar și mâine, și că aceia care sunt spectatori astăzi ar putea deveni ei înșiși spectacolul pentru călătorii de peste un secol, care, confundând oasele noastre cu cele ale neapolitanilor de demult, ar putea să le ducă înapoi cu ei în țările de origine“.

4. Vizitatori-vedete ai sitului de la Pompeii, în beneficiul cărora excavațiile erau ele însele reconstituite. Aici, în 1769, împăratul Austriei studiază un schelet găsit într-o casă denumită acum, după el, „Casa Împăratului Iosif II“. Doamna din grup reacționează, în mod evident, cu mai mult interes.

De fapt, unul dintre cele mai cunoscute obiecte găsite în primii ani de săpături a fost urma lăsată de sânul unei femei, descoperită într-o casă mare (așa-numita *Villa* lui Diomede), dincolo de zidurile orașului, în

anii 1770. Cu aproape un secol înainte ca tehnica realizării de mulaje integrale din pastă de ipsos, după cavitățile corporale, să fi fost perfec-tată, rămășițele solide recuperate aici le permiteau săpătorilor să vadă formele concrete ale morților, ale veșmintelor, chiar și ale coafurilor aces-tora, conservate în lavă. Singura parte din tot acest material pe care au reușit s-o extragă cu succes — și au păstrat-o — a fost respectivul sân, care a fost imediat expus în muzeul alăturat și a devenit rapid o atracție turistică. Ulterior, a devenit și sursă de inspirație pentru *Arria Marcella*, celebra nuvelă din 1852 a lui Théophile Gautier, în care un tânăr francez, îndamorat de sânul pe care tocmai îl văzuse la muzeu, se întoarce în orașul antic (printr-o combinație tulburătoare de călătorie în timp, dorință fer-ventă și fantezie), pentru a o regăsi — sau reinventa — pe femeia care-i căzuse cu tronc, femeia din visurile sale, una dintre ultimele ocupante ale *Villei* lui Diomede. Trist este faptul că, în ciuda celebrității sale, sânul respectiv a dispărut, pur și simplu, iar o vânătoare de anvergură, orga-nizată în anii 1950, pentru a fi regăsit, nu s-a finalizat nici măcar cu un indiciu asupra sorții pe care o va fi avut. O teorie afirmă că multitudinea de teste agresive la care l-au supus oamenii de știință din secolul XIX, în curiozitatea lor, i-ar fi provocat dezintegrarea — cenușă era, și-n cenușă s-a întors, cum ar veni.

Puterea morților de la Pompeii s-a prelungit până în epoca noas-tră, contemporană. Poemul *Fetița de la Pompeii*, de Primo Levi, pleacă de la mulajul în ghips al unei fetițe, care a fost găsită strângându-și în brațe mama („De parc-ai vrea, când cerul amiezii s-a făcut negru, / Să te-ntorci în pântecul ei“) și prelungește reflecția la figuri precum Anne Frank* și o școlăriță anonimă de la Hiroshima, victime ale unor dezastre de pus nu în seama naturii, ci într-a omului („Chinurile pe care cerul le trimite sunt de-ajuns, / Până să le-arăți cu degetul, stai și cântărește“). Două mulaje au apărut chiar într-o scenă din filmul *Călătorie în Italia* (Roberto Rossellini, 1953), salutat ca fiind „prima operă a cinemato-grafiei moderne“, deși un dezastru din punct de vedere comercial. În film, două victime ale Vezuviului stau îmbrățișate, îndrăgostite chiar și în moarte, ca un memento elocvent și tulburător pentru doi turiști mo-derni (interpretăți de Ingrid Bergman — aflată ea însăși într-un mariaj în declin cu însuși Rossellini — și de George Sanders), despre cât de rece și goală de conținut devenise relația lor.

* Annelies Marie Frank (1929-1945), autoarea unui jurnal publicat postum, în 1947, despre cum trăiau evreii sub ocupația nazistă a Olandei, a murit în lagărul de concentrare de la Bergen-Belsen.

Dar nu numai victimele umane s-au păstrat în felul acesta. Unul dintre cele mai cunoscute și evocatoare mulaje este cel al unui câine de pază, găsit încă legat cu lanț de stâlpul său, în casa unui piuar (spălător și băttător de țesături) bogat. Animalul a murit încercând frenetic să scape din lanț.

Curiozitatea morbidă, patosul și o senzualitate bolnăvicioasă sporesc, fiecare într-o anumită măsură, atracția resimțită față de aceste mulaje. Chiar și cei mai serioși arheologi sunt în stare să vină uneori cu descrieri macabre ale agoniei acelor oameni sau ale suferințelor prăvălite asupra ființelor umane sub forma valului piroclastic („probabil că le-a fiert creierul în cap...“). Pe vizitatorii sitului propriu-zis, unde anumite mulaje sunt și acum expuse în apropierea locurilor unde au fost descoperite, acestea îi influențează în sensul a ceea ce s-ar putea numi „efectul mumiei egiptene“: copiii mici își apasă nasurile de vitrine, în timp ce țiță îngroziți, iar adulții își mânuiesc de zor aparatele de fotografiat — fără să încerce măcar să-și disimuleze fascinația la fel de sinistră față de niște mortăciuni.

Dar povestea nu se rezumă la morbiditate. Pentru că impactul pe care-l au aceste victime (indiferent dacă remodelate integral în ghips sau nu) se datorează și sentimentului de contact nemijlocit cu lumea din Antichitate pe care-l prilejuiesc, și poveștilor umane pe care ne permit să le reconstituim, dar și opțiunilor, deciziilor și speranțelor unor oameni autentici, cu care avem ocazia de a empatiza peste secole. Nu-i nevoie să fim arheologi pentru a ne imagina cum ar fi să ne vedem obligați să ne părăsim casele doar cu ceea ce putem duce în mâini. Putem fi sufletește alături de doctorul care a hotărât să-și ia cu el uneltele meseriei și aproape să-i împărtășim regretul față de ce va fi lăsat în urmă. Putem înțelege optimismul zadarnic al celor care și-au băgat în buzunar cheile casei înainte de a pleca la drum. Chiar și acea figurină urâtă de chihlimbar capătă o semnificație aparte, când aflăm că a fost preferata valoroasă a cuiva, smulșă de la locul ei de cineva care-și părăsea casa pentru totdeauna.

Știința modernă poate contribui la aceste povești individuale de viață. Reușim, mai bine decât generațiile anterioare, să stoarcem informații personale de toate felurile din scheletele care s-au păstrat: de la calibrări destul de simple, cum ar fi înălțimea și statura populației (pompeienii antici erau, printre altele, ceva mai înalți decât napolitanii moderni), trecând prin urmele prezumtive ale maladiilor și fracturilor osoase din copilărie, până la sugestii în privința relațiilor de familie și a originii etnice, care sunt oferite din ce în ce mai mult de structura ADN-ului și

de alte analize biologice. Probabil c-ar însemna să mergem prea departe cu exploatarea dovezilor dacă am pretinde, cum au făcut unii arheologi, că o dezvoltare anume a scheletului unui adolescent e suficientă pentru a demonstra că respectivul tânăr și-a petrecut o bună parte din scurta-i viață ocupându-se cu pescuitul și că uzura dinților de pe partea dreaptă a gurii se datora faptului că mușca firul cu care-și prindea captura. Însă alteori ne aflăm pe un teren mai solid.

În două camere din spate ale unei case înstărite, de exemplu, au fost descoperite rămășițele a douăsprezece persoane — stăpânul casei, probabil, cu membrii și sclavii familiei sale. Printre cei șase copii și șase adulți, se număra o fată de aproape 20 de ani, care ajunsese în luna a noua de sarcină când a murit, oasele copilului nenăscut aflându-se încă în pântecul ei. Se poate foarte bine ca sarcina ei avansată să fi constituit motivul pentru care toți ceilalți și-au căutat adăpost înăuntru, sperând să scape cu viață, în loc să riște o fugă în mare grabă. Scheletele n-au fost conservate cu prea mare grijă de la descoperirea lor în 1975 (faptul că, așa cum rela-ta recent un om de știință, „premolarii de pe maxilarul inferior [al unui craniu] au fost greșit reținuți în alveolele incisivilor centrali din partea superioară“ nu demonstrează o lucrare de stomatologie făcută superficial în Antichitate, ci o superficială restaurare modernă). Chiar și așa, punând cap la cap diversele indicii care ne-au parvenit — vârstele relative ale victimelor, bijuteriile scumpe purtate de femeia însărcinată, faptul că ea și un băiat de nouă ani din grup sufereau de aceeași afecțiune minoră a șirei spinării —, putem începe să reconstituim tabloul familiei care locuia în acea casă. Membrii unei perechi mai în vârstă — el, trecut de șaiszeci de ani; ea, în jur de cincizeci, prezentând semne clare de artrită — erau, cel mai probabil, stăpânii casei, precum și părinții sau bunicii tinerei însărcinate. Din cantitatea de bijuterii pe care aceasta din urmă le purta, putem deduce, aproape cu siguranță, că nu era sclavă, iar afecțiunea comună a șirei spinării sugerează că se înrudea cu familia prin sânge, mai degrabă decât prin căsătorie, băiatul de nouă ani fiindu-i fratele mai mic. Dacă este adevărat, atunci ea și soțul ei (probabil un tânăr trecut de douăzeci de ani, al cărui cap, după cum evocă scheletul, prezenta o pronunțată, des-figurantă și, fără îndoială, dureroasă înclinație spre dreapta) fie locuiau împreună cu familia ei, fie se mutaseră înapoi în locuința ei de fată pen-tru naștere — dacă nu cumva, bineînțeles, veniseră întâmplător în vizită, în ziua fatidică. Alți doi adulți, un bărbat trecut de 60 de ani și o femeie de 30 și ceva, puteau, în egală măsură, să fi fost sclavi sau simple rude.

O privire mai atentă asupra dinților tuturor acestora, reatașați scheletului sau nu, adaugă alte detalii. Majoritatea prezintă o serie de inele perfect vizibile în smalț, care provin din repetatele crize infecțioase din copilărie — o clară evidențiere a nivelului de primejdie pe care-l presupunea vârsta copilăriei în lumea romană, unde jumătate dintre cei născuți mureau înainte să împlinească zece ani. (Vestea ceva mai bună era că, dacă apucați să împlinești zece ani, aveai o speranță de viață de alți patruzeci, dacă nu chiar mai mulți.) Prezența fără echivoc a degradării dentare, chiar dacă situată sub nivelul occidental modern acceptat, indică o dietă cu mult zahăr și amidon. Dintre adulți, numai soțul femeii însărcinate nu prezintă semne ale acestei degradări. În schimb, judecând tot după starea dinților, acesta suferea de o intoxicație cu fluoruri, probabil datorată faptului că era crescut în afara orașului Pompeii, într-o zonă cu niveluri neobișnuit de ridicate ale acestor substanțe. Și, lucrul cel mai surprinzător dintre toate, fiecare schelet, fără excepție, chiar și cele ale copiilor, prezintă acumulări masive de tartru — în unele cazuri, chiar și de doi milimetri. Motivul este evident. Scobitori poate că existau, chiar și unele amestecuri inteligente pentru lustruirea și albirea dinților (într-o carte de rețete farmacologice, medicul personal al împăratului Claudiu menționa melanjul despre care se spunea că i-ar fi procurat împărătesei Messalina celebrul zâmbet: corn de cerb ars, rășină și sare cristalizată). Vorbim, însă, despre o lume care nu cunoștea periuța de dinți. Pompeii trebuie să fi fost un oraș cu respirații foarte urât mirositoare.

Un oraș devastat

Femei pe punctul de a naște, câini încă legați în lanțuri de stâlpi și o boare ineluctabilă de halitoză... Toate acestea sunt imagini memorabile ale vieții normale, cotidiene, a unui oraș roman, întreruptă brusc din curgerea ei firească. Mai sunt și altele: pâinile găsite în cuptor, abandonate în timp ce se coceau; echipa de zugrăvi care au fugit care-ncoțoro, în toiul redecorării unei camere, lăsând în urmă oalele cu vopsele și o găleată plină cu mortar proaspăt, sus pe o schelă — când schela s-a prăbușit, la erupție, conținutul găleții s-a împrăștiat exact peste zidul grijuliu pregătit, formând o crustă groasă, vizibilă încă și astăzi. Dar, dacă zgâriem pojghița de la suprafață, descoperim că istoria orașului îngropat sub lavă

era mult mai complicată și mai fascinantă. În multe privințe, Pompeii nu este un echivalent din Antichitate al vasului *Marie Céleste*, din secolul XIX, abandonat în mod inexplicabil, cu ouăle fierte încă pe masa de mic dejun (așa cum s-a spus). Pompeii nu este un oraș roman încremenit, pur și simplu, în trecerea timpului.

În primul rând, populația din Pompeii văzuse, cu mai multe ore înainte, dacă nu zile, semnele rău-vestitoare. Unica relatare de martor ocular pe care o avem provine din câteva scrisori adresate istoricului Tacit, la un sfert de secol după eveniment, de prietenul său Pliniu cel Tânăr, care se afla în golful Neapolelui când avusese loc dezastrul. Scrise, fără îndoială, cu avantajul viziunii retrospective și al imaginației, acestea punctează faptul că scăparea mai era încă posibilă, chiar și după ce norul „ca un pin-umbrelă“ se înălțase din craterul Vezuviului. Pliniu cel Bătrân, unchiul celui Tânăr și cea mai cunoscută dintre victimele erupției, a murit numai fiindcă suferea de astm și decisese, fie din bravură, fie din prostie, că trebuia neapărat, în interesul științei, să arunce o privire mai de aproape la ce se întâmpla. Și dacă, așa cum cred mulți arheologi astăzi, vor fi existat o serie de trepidații și cutremure de mică intensitate în zilele sau lunile care au precedat marele dezastru final, chiar și acelea i-ar fi încurajat pe oameni să părăsească zona. Pentru că nu numai Pompeii ar fi fost amenințat și, în cele din urmă, acoperit de lavă, ci și întreaga regiune de la sudul muntelui Vezuviu, inclusiv orașele Herculaneum și Stabiae.

Mulți chiar au plecat, așa cum ne confirmă numărul de cadavre descoperite în oraș. În jur de 1.100 au fost dezgropate în cursul excavațiilor. Trebuie avute în vedere, însă, și cele care se află în partea rămasă neexcavată din Pompeii (aproximativ un sfert din orașul antic nu a fost încă explorat), și rămășițele umane scăpate din vedere în excavațiile de până acum (oasele copiilor pot fi ușor confundate cu cele de animale și date la o parte). Chiar și așa, pare puțin probabil ca mai mult de 2 000 de locuitori să-și fi pierdut viețile în calamitate. Indiferent de câți locuitori va fi totalizat populația — și estimările variază de la circa 6 400 la 30 000 (în funcție de cât de înghesuit ne imaginăm că trăiau acești oameni sau de situațiile moderne cu care alegem să-i comparăm) —, proporția pierderilor de vieți omenești, din total, e mică sau foarte mică.

Oamenii care fugeau de ploaia de piatră ponce vor fi luat cu ei numai ce au putut apuca și căra cu brațele. Cei care au avut mai mult timp își vor fi luat cu ei mai multe bunuri. Trebuie să ne imaginăm un exod în

masă din oraș, cu asini, roabe și căruțe, pe măsură ce populația, în cea mai mare parte, fugea, încărcându-și cât mai multe dintre bunurile casnice pe care era omeneste posibil să le transporte. Unii au luat decizia greșită, încuindu-și bunurile cele mai de preț, cu gândul să revină când pericolul ar fi trecut. Așa se explică unele dintre magnificele comori — de exemplu, colecții uimitoare de argintărie — găsite în case din Pompeii și din preajma orașului. Dar, în proporție covârșitoare, ceea ce le-a rămas arheologilor să descopere a fost un oraș rămas în urmă *după* ce locuitorii lui își făcuseră bagajele în grabă și fugiseră. Acest lucru poate ajuta la explicarea faptului că locuințele din Pompeii par atât de puțin mobilate și atât de austere. Motivul ar putea să nu fie acela că estetica prevalentă, în secolul I e.n., era un fel de minimalism modernist: o mare parte a calabălcului domiciliar fusese, foarte probabil, evacuat cu căruțele de iubitorii săi posesori, în caravane.

Această ridicare a taberei, făcută expeditiv, poate să explice, de asemenea, unele ciudățenii descoperite, chiar și așa, în locuințele din oraș. De exemplu, dacă o stivă de unelte de grădinarit iese la iveală din ceea ce pare a fi sufrageria unor oameni avuți, se prea poate — oricât de surprinzător ni s-ar părea nouă, celor de azi — ca ele să fi fost ținute acolo în mod curent. Dar se poate la fel de bine ca, în agitația plecării, după ce bunurile fuseseră adunate la un loc și sortate — ce se lua și ce nu —, lopata, sapa și roaba să fi rămas acolo întâmplător. Chiar dacă o parte a populației își va fi văzut de treburile ei zilnice, ca și cum ziua de mâine avea să vină în mod firesc, nu era vorba despre un oraș normal, care funcționa ca de obicei. Era un oraș pus pe fugă.

În săptămânile și lunile de după erupție, mulți supraviețuitori s-au întors după ceea ce lăsaseră în urmă sau ca să recupereze (ori să jefuiască) din orașul îngropat materialele reutilizabile, precum bronzul, plumbul sau marmura. Poate că nu era chiar atât de neinspirat, cum pare astăzi, să-ți fi pus bunurile sub cheie, în speranța de a le recupera mai târziu. Pentru că la Pompeii, în multe locuri, pot fi văzute semne clare ale unei pătrunderi încununată de succes prin resturile vulcanice. Indiferent dacă proprietarii de drept, jefuitorii sau vânătorii de comori vor fi fost aceia care și-au încercat norocul, ei au săpat adevărate tuneluri până în casele avute, uneori lăsând în urmă câte un șir de găuri în pereți, după cum au trecut dintr-o cameră blocată în cea de alături. Un frumos instantaneu al activităților aceloră se regăsește în două cuvinte scrijelite lângă ușa principală a unei case grandioase, care a fost găsită aproape goală de săpătorii din secolul

XIX: „Casă penetrată“ — cuvinte pe care e de bănuțit că nu le-ar fi scris proprietarul, deci un mesaj lăsat, probabil, de un jefuitor, în atenția celorlalți din gașca lui, ca să-i anunțe că respectiva casă fusese deja „făcută“.

Nu știm aproape nimic despre cine erau acei săpători de tuneluri (dar faptul că mesajul era scris în latinește, cu caractere grecești, indică destul de clar că erau niște oameni bilingvi, parte a comunității greco-romane din sudul Italiei, pe care o vom analiza în Capitolul I). Nu știm exact nici când anume și-au întreprins raidul: monede romane post-erupție au fost descoperite în ruinele de la Pompeii, databile de la sfârșitul secolului I e.n. până la începutul celui de-al patrulea. Însă oricând — și din orice motive — vor fi decis romanii de mai târziu să sape ca să ajungă la orașul îngropat, a fost o activitate fenomenal de primejdioasă, mânăta de speranța de a recupera cantități substanțiale din avutul familiei sau de a se alege cu profituri majore din prăzi. Tunelurile trebuie să fi fost periculoase, înghetate în grabă și înguste, iar în unele locuri — dacă dimensiunile găurilor din anumiți pereți pot fi considerate indicii —, accesibile numai unor copii. Chiar și acolo unde se putea merge mai liber, prin alveole nepătrunse de resturile vulcanice, pereții și plafoanele trebuie să fi fost într-un iminent pericol de prăbușire.

Ironia face ca unele dintre scheletele descoperite să nu fi fost, aproape cert, rămășițele pământești ale unor victime ale erupției, ci ale celor care și-au asumat riscul revenirii în oraș, în lunile, anii și secolele următoare. Astfel, de exemplu, într-o cameră elegantă, în care se intra din grădina din spate a Casei lui Menandru — denumire modernă, provenită de la portretul dramaturgului grec, descoperit înăuntru (*v.* Ilustrația 44) —, au fost găsite rămășițele unui grup restrâns, de trei persoane — doi adulți și un copil — echipate cu o sapă și o cazma. Erau aceștia, după cum

5. Gravura de pe un cadru sculptat, dintr-o pereche, lung de aproape un metru, care înfățișează cutremurul din anul 62 e.n. În partea stângă, se vede Templul lui Iupiter, al Iunonei și Minervei, din For, care se zgâlțâie vizibil. În partea dreaptă, se desfășoară o ceremonie de sacrificare. Un taur este adus și urcat pe altar, în jurul scenei fiind presărate diverse instrumente necesare operațiunii: un cuțit, niște vase și talere de ofrandă.